PSYCHOANALYSE EN PSYCHOTHERAPIE
DE IRONIE VAN EEN VERHOUDING

Lieven Jonckheere

Interkarteldag
Kortrijk, 23 mei 1998

INLEIDING

Mijn interventie hier heb ik inderdaad laten aankondigen met een lange titel, de langste titel :"Enkele straffe uitspraken van Freud en Lacan over de verhouding van psychoanalyse en psychotherapie ... in hun kontekst", een lange titel die het ergste doet vermoeden voor de duur van mijn interventie, vooral als U weet dat ik daar nu nog graag een onder- of boventitel zou aan toevoegen, te weten "Psychoanalyse en Psychotherapie - die ironie van een verhouding". Maar ik kan U, en vooral ook Pat Jacops, geruststellen: ik zal hier mijn lijfspreuk als Directeur van het Gezelschap proberen waar te maken, het zal dus "iets minder zijn", het zal iets minder lang duren dan verwacht".

IRONIE TEGENOVER DE GENEZENDE KRACHT VAN HET WOORD

Psychoanalyse en psychotherapie, daarover gaat het. Maar waar beginnen we? Bij Freud natuurlijk, met één van zijn luciede vaststellingen bij de uitvinding van de psychoanalyse. Bijvoorbeeld in het artikel "Seelenbehandlung", van 1890, noteert hij dat de geneeskunde, en voordien de religie, altijd al 'Seelenbehandlung' of psychotherapie hebben bedreven via woorden - de woorden namelijk van autoriteitsfiguren, die een gunstig psychisch klimaat scheppen voor de genezing. Na Freud is Lacan daarop blijven hameren: vanaf zijn Sém II, "De la psychothérapie on en a toujours fait sans très bien savoir ce qu'on faisait, mais assurément en faisant intervenir la fonction de la parole" - tot Télévision, "La médecine a toujours fait mouche par des mots".

De psychoanalyse doet niet anders, ook zij schiet met woorden, in de beste religieus-medische traditie van de genezende kracht van het woord - echter met het grote verschil dat Freud daarbij wél weet wat hij doet - wat hem heeft gebracht tot een nieuwe, ironische houding tegenover die genezende kracht van het woord. Die ironie is de vrucht van de confrontatie van twee verlangens: dat van de hysterie en dat van de analyticus.

Inderdaad, net als elke therapeut, geneesheer of niet, diende Freud te ervaren dat het verlangen van de hysterie nog iets Anders is dan de vraag van een patiënt naar genezing. De negatieve therapeutische reactie is daarvan het sterkste bewijs: alsof het leven niet wil genezen. Lacan benadrukt dat bijvoorbeeld in zijn interventie over de plaats van de psychoanalyse IN de geneeskunde (1966). Ik citeer: "Quand le malade est envoyé au médecin, ou quand il l'aborde, ne dites pas qu'il en attend purement et simplement la guérison. Il met le médecin à l'épreuve de le sortir de sa condition de malade, ce qui est tout à fait différent, car ceci peut impliquer qu'il est tout à fait attaché à l'idée de la conserver. Il vient parfois nous demander de l'authentifier comme malade (...), de le préserver dans sa maladie, de le traiter de la façon qui lui permettra de continuer d'être un malade bien installé dans sa maladie". Met als veralgemenend besluit: "Lorsque quiconque demande quelque chose c'est parfois diamétralement opposé à ce qu'il désire". Tot daar de hysterie van het verlangen achter de vraag om genezing.

Maar anderzijds is er ook het verlangen van de analyticus. Freuds antwoord op die hysterische subversie van de vraag naar genezing was nimmer een verdubbelde 'furor sanandi', Freud was niet meteen bezeten door een verlangen om te genezen. Maar misschien is het juister van te zeggen dat het verlangen van de vader van de psychoanalyse getekend is door een bepaalde dubbelzinnigheid - wat Lacan een 'zonde' noemt. Inderdaad, hoewel dus niet bezeten door een verlangen om te genezen werd Freud toch maar geneesheer, om allerlei redenen die hier nu even niet terzake doen. Toen hij, onder andere vanuit de therapeutische impasses van die geneeskunde, de psychoanalyse uitvond, bleek zijn verlangen inderdaad niet therapeutisch in de traditionele zin zoals Lacan die in herinnering brengt: "la restitution d'un état premier, définition justement impossible à poser dans la psychanalyse" (Proposition 1967).

WETENSCHAP

Als Freud zelf zijn verlangen probeert te plaatsen, dan is dat eerder langs de kant van een nieuwsgierigheid, een soort gulzige drift om te weten omtrent iets in de menselijke verhoudingen dat altijd ontsnapt aan de kijkdrift - een verlangen om te weten omtrent de onmogelijke seksuele verhouding. Van daaruit werd de psychoanalyse gedragen door een dialektische spanning tussen therapeutiek en dat nieuwe soort seksuele wetenschap. Tegenover de geneeskunde raadt Freud de psychoanalyse aan als de werkzaamste psychotherapie. Maar daarbovenuit raadt hij iedereen, ziek of niet, de psychoanalyse aan omwille van haar waarheidsgehalte[1]. De psychoanalyse moet uiteindelijk ook eerder streven naar erkenning als wetenschap dan als therapie, waarbij Freud er zelfs expliciet voor waarschuwt om haar frele wetenschappelijke vleugels niet te verbranden aan het heilige therapeutische vuur[2].

Dit 'scientistisch' verlangen lijkt één der redens van Freuds ironie omtrent de genezing. Denken we bijvoorbeeld aan zijn vergelijkingen van de psychoanalyse met de chirugie, die op een bepaald moment uitmonden in een magnifieke boutade, waarvan Hubert Van Hoorde mij leerde dat ze afkomstig is van een zekere Ambroise Paré: "Je le pansai, Dieu le guérit" - "Ik verbond, en God genas" - waaraan Freud met veel ironie toevoegt:[3] met iets dergelijks zou ook de psychoanalyticus vrede moeten nemen. "Ik analyseer, en de grote Ander geneest". Inderdaad, Freud geeft hier in één gebalde uitdrukking de letterlijke voorloper van twee van de meest ironische en meteen ook minst begrepen uitspraken van Lacan over de verhouding psychoanalyse en psychotherapie. Iedereen kent die uitspraken, helemaal in het begin van "Variantes de la cure type", van 1955, ongetwijfeld één der belangrijkste geschriften van Lacan rond dat probleem. Enerzijds is er de door Lacan zelf ironisch genoemde bemerking: "Une psychanalyse, type ou non, est la cure qu'on attend d'un psychanalyste". Een psychoanalyse is dus wat men mag verwachten van een psychoanalyticus, of een analyticus analyseert. En anderzijds, of voor de rest beschouwt een psychoanalyticus "la guérison comme bénéfice de surcroît de la cure analytique", hij neemt de genezing op de koop toe in het geval van de analysant die ondanks zijn analyse het geloof in hem als grote Ander bewaart.

Deze ironie van Freud was echter niet besteed aan de postfreudianen. In "Variantes de la cure type" laakt Lacan dan ook hun 'insouciance' in verband met de therapeutische criteria van de psychoanalyse. Voor die zorgeloosheid hebben ze echter niet zelf gekozen, ze kunnen niet anders. De notie van de genezing vervluchtigt immers in de mate dat zij die trachten te vatten met hun dynamische, topische en economische theorieën. Waarbij onder andere verwezen kan worden naar het artikel van Glover over "The therapeutic criteria of psychoanalysis". Doordat de psychoanalyse niet naar buiten kan komen met een eigen, nieuwe notie

---

[1]Op het einde van Vorlesung XXXIV, in 1933.

[2]Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung, 1912.

[3]Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung, 1912.

van genezing, brengt ze volgens Lacan ook zelf haar erkenning in het gedrang, niet alleen als 'profession', of psychotherapie, maar ook als wetenschap. Lacan wil dus vermijden dat Freuds sciëntisch te noemen ironie rond de genezing tot een postfreudiaanse zorgeloosheid ontaardt.[4]

SOCIALE

Naast de weetgierigheid doet echter ook nog een andere, niet te verwaarlozen kant van Freuds verlangen hem soms ironisch uithalen naar de psychotherapie: wat men zijn sociale bekommernis kan noemen. Uiteindelijk verwacht Freud van de psychoanalyse niets minder dan een 'Aufklärung' van de massa, een voorlichting, zegt hij, die de roep om verandering in onze cultuur moet helpen versterken - enkel daarvan valt enig heil te verwachten voor de komende generaties, enkel die verandering is echt therapeutisch. Freud besluit dan ook dat men niet in het leven mag staan als fanatiek therapeut.[5]

Het alternatief voor dat therapeutisch fanatisme, de ironische therapie, vinden we bij Lacan, bijvoorbeeld in zijn (ironische) antwoord op een vraag naar de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de psychoanalyse, in 1966. Ik citeer: "la maladie mentale, sa fonction sociale c'est l'ironie (...) une ironie qui porte à la racine de tout relation sociale. Quand cette maladie mentale est la névrose cette ironie manque sa fonction, et c'est la trouvaille de Freud de l'y avoir reconnue tout de même, moyennant quoi il l'y restaure dans son plein droit, ce qui équivaut à la guérison de la névrose. Maintenant la psychanalyse a pris la succession de la névrose, elle a la même fonction sociale, mais elle aussi, elle la manque". Volgens Lacan beantwoordt de genezing van de neurose aan het herstel van een vorm van ironie die slaat op de basis van elke sociale relatie. Hoewel die sociale ironie in de neurose zelf bedekt blijft, heeft Freud ze daarin toch onderkend. De psychoanalyse, die de plaats van de neurose heeft ingenomen, heeft dezelfde sociale functie van ironie, maar ook in de neurotische vorm van psychoanalyse tussen Freud en Lacan is daarvan vaak nog weinig te merken[6].

nd van die ironie van Freud en Lacan, die een sleutel tot de ethiek van de psychoanalyse in verband met de psychotherapie lijkt te moeten zijn, kunnen we vooreerst de vraag stellen in welke zin het grote publiek gelijk heeft als het de psychoanalyse ondanks alles nog altijd beschouwt als "une thérapeutique pas comme les autres", de Andere therapie, en zelfs dé therapie bij uitstek. We zullen dan ook Freud en Lacan (en enkele anderen) moeten volgen in hun verglijdingen en tegenspraken op de volgende punten: het einddoel van de psychoanalytische kuur (iets nieuws of niet, in de praktijk of in de theorie, de verhouding tot de hypnose en de suggestie, ...), de grenzen aan elke mogelijke psychotherapie die de psychoanalyse voor het eerst blootlegt (negatieve therapeutische reactie, het genot, weerstand van de analyticus tegen de therapie, ...), de techniek (therapeutische versus diepe, mutatieve interpretaties, verkorten van de totale duur, ...), indicaties (geen normale mensen die zichzelf willen leren kennen, doch enkel klachten, maar welke), de externe voorwaarden (bijvoorbeeld inmenging van verwanten, discretie, maatschappelijke erkenning van de psychoanalyse, ...), de mogelijkheid om de effecten te meten (op basis van wiens getuigenissen, wanneer, de "passe", ...), de reglementering van de psychotherapie (door de wet of door het kapitalisme, vragen wij daar nu zelf om of niet, de verschuiving van het monopolie van de artsen naar de psychologen, welke kan de 'politiek' van een School zijn, ...)

[4]Variantes de la Cure-type

[5]Die Zukunftigen Chancen de Psychoanalytische Therapie, 1910

[6]Réponses aux étudiants en philosophie, 1966.

Daarbij zouden we dan uiteraard kunnen volgen hoe het therapeutische doel bij Freud reeds constant aan verschuiving onderhevig was, met een soort fundamentele weifeling tussen een praktisch hanteerbare en een zuivere theoretische formulering: van het herstel van de "Genuss- und Leistungsfähigkeit" door de "geminderte Bedeutung" van het symptoom naar de "Verurteilung" van de drift in een soort "Nacherziehung" in den beginne - van het herstel van de normale toestand van vroeger, met een drift die dreigend blijft, naar een "Neuschöpfung" die een einde stelt aan het overwicht van de kwantitatieve faktor van de drift en dus het wezenlijk onderscheid zou uitmaken van de analysant tegenover om het even welke normale toestand van vroeger (in Endliche und Unendliche Psychoanalyse).

We zouden Freud ook kunnen volgen in zijn verwoede pogingen om uit de greep van de hypnose te komen, om vast te stellen hoe hij uiteindelijk voor de suggestie (tegen de symptomen) een nieuwe plaats lijkt in te ruimen (tegen de weerstanden), en de katharsis (van de affekten) een nieuwe invulling geeft (met de drift).

Onderweg moeten we dan alleszins blijven staan bij de paradoxale idee dat de genezing passeert via de schepping van een nieuwe kunstmatige ziekte, de zogenaamde overdrachtsneurose - waarbij Freud echter, vaak tegen het einde van de analyse, ook stoot op een hele reeks onoverschrijdbare grenzen aan de therapeutische mogelijkheden van de psychoanalyse: weerstanden op het niveau van Ich, Es en Über-Ich, castratie-complex, doodsdrift, maar bijvoorbeeld ook de weerstand van de psychoanalyticus zelf tegen de therapie.

Vergeten we echter ook niet een hele reeks externe voorwaarden die vervuld moeten zijn opdat de psychoanalyse kans zou maken om therapeutisch te werken: zo hoopt Freud enerzijds dat de maatschappelijke erkenning van de therapeutische autoriteit van de psychoanalyse de suggestieve kracht van haar interpretaties ten goede kan komen, en bekent hij anderzijds zijn "völlige Ratlosigkeit" tegenover de anti-therapeutische inmenging van ouders en verwanten.

Na een aanvankelijk optimisme begon Freud ook van langsom sceptischer te worden tegenover de indicaties voor de psychoanalyse (welke vormen van pathologie zijn therapeutisch toegankelijk).

En sceptisch stond hij om allerlei redenen ook al tegenover de mogelijkheid om de therapeutische effecten van de psychoanalyse in cijfers weer te geven.